

**ПРОБЛЕМАТИКА ОБМЕЖЕНЬ МАЙНОВИХ ПРАВ
ФІЗИЧНИХ ОСІБ В АСПЕКТІ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО
ЗАКОНОДАВСТВА ДО СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Наразі в Україні триває процес адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу. У Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [1] наголошено на необхідності адаптації українського законодавства відповідно до *acquis communautaire*. При цьому під *acquis communautaire* (*acquis*) розуміється правова система Європейського Союзу (надалі – ЄС), яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Проблема підходу до встановлення обмежень цивільних прав полягає на загальному рівні у наступному. Свобода у здійсненні суб'єктивних цивільних прав стикається на певному етапі з обмеженнями цих прав та цієї свободи. Отже, через встановлення обмежень цивільних прав припиняється безмежність довільного здійснення цивільних прав. Через це обмеження припиняють та не допускають неконтрольованого, неприйняттого щодо інтересів суспільства, держави, прав іншої особи, сваволі у здійсненні особою своїх прав.

Дослідження обмежень майнових прав фізичних осіб в аспекті адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу є актуальним виходячи з ряду чинників. По-перше, до недавнього часу вітчизняне законодавство радянських часів приділяло не досить багато уваги майновим правам фізичних осіб, а в ряді випадків навіть необґрунтовано їх обмежувало в угоду державним інтересам. О.А.Пушкін з цього приводу відмічав, що у період існування в Україні, як і у інших республіках колишнього СРСР, адміністративно-командної організації суспільства цивільне право було значно одержавлене і будувалося переважно на засадах, притаманних не приватному, а публічному праву [2, с.5]. На відміну від цього, у сучасному українському суспільстві права та інтереси фізичних осіб, їх забезпечення і розвиток є головними завданнями держави, на що вказує ст. 3 Конституції України.

У сучасній цивілістиці російським вченим В.П.Камишанським проведено спеціальне дослідження обмежень права власності [3]. В дореволюційній (до 1917 р.) цивілістиці відомою є робота В.І. Кудриновського, що присвячена вченню про обмеження пра-

ва власності [4]. Дослідження вказаних вчених концептуально означили існуючу проблематику й вони досягли помітних результатів у розвитку вчення про обмеження речових прав. У той же час їх наукові результати не вичерпують тему, оскільки проводилися чи досить давно, чи на базі переважно російського законодавства та й стосуються вони лише окремих аспектів обмежень цивільних прав.

Наразі відсутнє є цілісне вчення про обмеження майнових прав фізичних осіб, не визначеним є категоріальний апарат, малодослідженою залишається їх природа, не надано чіткої класифікації.

Незважаючи на важливість адаптації законодавства України до стандартів ЄС, що визначено на законодавчому рівні, наукових досліджень щодо можливості та підходів відносно обмежень майнових прав фізичних осіб практично не існує.

Метою цієї статті є визначення принципової можливості обмеження майнових прав фізичних осіб як в українському, так і в європейському законодавстві. Завданням дослідження є виявлення загальних підходів, на яких мають ґрунтуватись обмеження майнових прав фізичних осіб при адаптації українського законодавства до стандартів ЄС.

У середовищі юристів вже майже сформувалася слушна думка, що безмежності у здійсненні майнових прав не існує. При формуванні теорії правової держави можливість обмеження прав припускали навіть її засновники, які стверджували, що межа свободи однієї особи – це початок свободи іншої особи і що ці межі встановлені для всіх у законі. Зокрема, Джон Локк зазначав, що існує свобода слідувати власному бажанню в усіх випадках, коли це не забороняє закон [5, с.16–17]. Незважаючи на встановлення суб'єктивних прав, абсолюту перших бути не може. Самі права можуть існувати лише та завдяки тому, що є певні їх обмеження. Це парадоксальне на перший погляд припущення насправді є виправданим. Адже безмежне право однієї особи здатне знищити право іншої особи. Оскільки щодо іншої особи діяв би той же принцип, право першої особи також вряд чи змогло б існувати. Це дуже вдало ілюструє Монтеस्क'є у своєму вислові, що якщо б громадянин міг робити все, що законами забороняється, то в нього не було б свободи, так як те ж саме могли б робити й інші громадяни [6, с.289]. Отже, об'єктивною реальністю є поряд з існуванням прав також встановлення обмежень у їх здійсненні.

Передусім розглянемо поняття обмежень цивільних прав, щоб визначити зміст та обсяг категорії, що буде застосовуватись у подальших розміркуваннях. Обмеження цивільних прав в правовій літературі виділяють як концептуальну категорію, що характеризує звуження можливості здійснення суб'єктивного права. Це та-

кож сукупність правових норм, передбачених цивільним законодавством, що звужують можливість здійснення суб'єктивного права [3, с.6].

Погоджуючись в цілому із закладеними в основу цього визначення критеріями, бачимо підстави для певного уточнення цієї категорії щодо українського права. Слід враховувати, що згідно зі ст. 64 Конституції України права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених нею. Абз. 2 ч.3 ст.6 ЦК України розкриває це конституційне обмеження щодо цивільних правовідносин. Він встановлює, що сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано на це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами. Тут закон вказує на необхідність застосування обмежень цивільних прав через обов'язковість встановлення їх законом. Врахуємо, що зобов'язуючі сторін приписи за характером правил поведінки, які вміщуються в нормах права, поділяються в теорії права на зобов'язальні, заборонні та уповноважу вальні [8, с.232]. Перші та другі можуть встановлювати обмеження цивільних прав, оскільки здатні зобов'язати сторін, через що обмежується довільне здійснення певних прав. Щодо вповноважувальних норм, то вони, на наш погляд, вряд чи можуть встановлювати обмеження цивільних прав, оскільки існує загальний підхід, що права особи не вичерпуються через встановлення їх у законі. Він лише приблизно окреслює їх та одночасно встановлює, що дозволено все, що прямо не заборонено законом. Тому дозвіл здійснювати право існує, доки він прямо не обмежений законодавчими актами. З цих міркувань поняття обмежень цивільних прав на теренах українського правового регулювання має вміщувати, по-перше, аспекти, зазначені В.П.Камишанським, який вважає, що вони звужують можливість здійснення суб'єктивного права. В цілому погоджуємось із таким підходом у визначенні обмежень цивільних прав. У той же час слід наголосити, що ця категорія потребує подальшого дослідження щодо майнових обмежень фізичних осіб з урахуванням виявлення специфіки останніх.

Щодо законодавчого регулювання суспільних відносин у сучасній Україні бачимо низку обмежень цивільних прав. Так, ст.64 Конституції України встановила, що права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, **крім випадків**, передбачених Конституцією України. Ст.41 Конституції України встановила, що примусове відчуження об'єктів приватної власності може бути застосоване як виняток за мотивами суспільної необхідності, на підставах і в порядку, встановлених законом, й за умови попередньої і повної компенсації їх вартості. Ст.319 ЦК України

«Здійснення права власності» встановлює, зокрема, права власника щодо володіння, користування та розпорядження своїм майном на власний розсуд. У той же час ця стаття вміщує ряд супутніх переліченим правам обмежень. Зокрема, вказано, що діяльність власника може бути обмежена чи припинена, або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

Важливим є дослідити, які обмеження майнових прав фізичних осіб є у європейському законодавстві.

Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. наголошує: «Держава може встановлювати тільки такі обмеження прав, які визначені законом, і лише остільки, оскільки це сумісно з їх природою, виключно з метою сприяння загальному добробуту у демократичному суспільстві» [9]. Отже, довільне встановлення обмежень майнових прав осіб є неможливим та навіть протиправним. У той же час припускаються обмеження прав як такі, якщо вони визначені законом, та за умови, що це сумісно з їх природою та з метою сприяння загальному добробуту. Отже, бачимо продовження концепції, започаткованої класиками правової держави, що майнові інтереси особи не мають порушувати майнові інтереси інших осіб, оскільки це передбачено законом.

Заслуговує на увагу Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р., ратифікована Постановою ВР № 7978-XI від 23.08.89 [10]. Ст.41 цієї Конвенції вказує, що продавець зобов'язаний поставити товар вільним від будь-яких прав чи домагань третіх осіб, крім тих випадків, коли покупець погодився прийняти товар, обтяжений таким правом чи домаганням. Тут бачимо обмеження як щодо продавця, так і щодо покупця. Так, продавець обмежений у можливості передати покупцю товар, обтяжений правами третіх осіб, якщо покупець сам не погодиться на це. У свою чергу, якщо покупець погодиться прийняти товар, обтяжений правами третіх осіб, він обмежений у можливості відмовитись від договору. Але у ст.ст. 41–42 Конвенції вказано інше обмеження, що має пріоритет перед вказаними, оскільки незалежно від домовленості діють обмеження щодо права інтелектуальної власності, якщо воно використовується у товарі (технічні креслення, проекти, формули чи інші вихідні дані). В останньому випадку продавець зобов'язаний поставити товар вільним від будь-яких прав чи домагань третіх осіб, що ґрунтуються на промисловій власності або іншій інтелектуальній власності, незважаючи на згоду покупця прийняти товар.

З вищевказаних прикладів нормативного регулювання майнових відносин бачимо певний зв'язок у існуванні відповідних обмежень щодо фізичних осіб в українському та європейському законодавстві. Незважаючи на існування категорії суб'єктивного

цивільного права, ми стикаємось з категоріями суспільної необхідності, інтересами суспільства, законодавчими обмеженнями цих прав. Тому здійснення цивільних прав водночас передбачає існування певних обмежень.

Особливість категорії обмежень цивільних прав полягає в тому, що ми стикаємося з дуже тонкою матерією, яка, незважаючи на своє існування, не має створювати антагонізмів чи викликати негативний резонанс, має бути дуже компромісною й толерантною до передбачених законом прав й не порушувати їх. У той же час обмеження цивільних прав, незважаючи на свою непомітність, перебування на другому плані у порівнянні з суб'єктивними цивільними правами, мають чітко та ефективно виконувати своє головне завдання – не дозволяти перетворення суб'єктивного права в свавілля. Через це стає зрозумілою неможливість довільно встановлювати обмеження у здійсненні цивільних прав взагалі та майнових прав фізичних осіб зокрема. Такі обмеження при встановленні їх в законі мають бути правомірними та обґрунтованими, враховувати можливий з точки зору права обсяг втручання в особисте життя людини, загальні засади цивільного законодавства, спеціальні засади окремих інститутів цивільного права. Обмеження цивільних прав, незважаючи на своє існування та протилежність з суб'єктивними правами, не мають створювати антагонізмів і при конкуренції мають поступатися останнім.

Отже, оптимальне вирішення проблеми бачиться нам в узгодженні між двома протилежностями: свободою здійснення суб'єктивних цивільних прав та об'єктивною необхідністю існування відповідних обмежень цих прав. Це є можливим лише на науковій основі з використанням концептуальних підходів до встановлення обмежень цивільних прав, які мають враховувати соціальні, економічні, правові аспекти проблеми. Для цього є потрібною розробка з урахуванням природи обмежень майнових прав фізичних осіб обґрунтованих принципів їх встановлення та подальше дотримання при законодавчому регулюванні суспільних відносин.

З урахуванням концепції адаптації українського законодавства до стандартів ЄС, запропонованої Законом України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», слід враховувати наступне. Існуючі в українському законодавстві обмеження майнових прав фізичних осіб не мають бути більш широкими за обсягом, ніж відповідні обмеження законодавства ЄС. Встановлення відповідності обмежень майнових прав фізичних осіб, що існують в українському цивільному законодавстві (передусім, у ЦК України) стандартам ЄС – необхідна процедура, що має бути застосована законодавцем. У той же час слід зазначити, що нове цивільне законодавство України розроблялося з оглядом на міжнародні конвен-

ції, тому в цілому обмеження майнових прав фізичних осіб дотримані в ньому з огляду на європейське законодавство. Головне, щоб в подальшому ці обмеження не було необґрунтовано розширено.

Методологічно узгодження законодавства України з законодавством ЄС щодо обмежень майнових прав фізичних осіб є можливим через застосування порівняльного аналізу цивільного законодавства України та нормативних актів, якими встановлено стандарти Євросоюзу. Це, за допомогою регуляторної політики законодавця, дозволить досягти практичної мети відповідності обмежень майнових прав фізичних осіб в Україні стандартам ЄС та не допустити їх не виправданого розширення. Цьому сприяють подальші дослідження щодо виявлення природи обмежень майнових прав фізичних осіб, з'ясування підстав їх встановлення, розроблення наукової концепції обмежень майнових прав фізичних осіб.

Очевидно, що за командно-адміністративної системи тоталітарної держави та при розвинутій правовій державі існують різні підходи до обмежень цивільних прав. У першій діє загальний підхід: «Все заради держави», в другій людина, її права та свободи є найвищою цінністю. Якщо за першим підходом обґрунтовані критерії встановлення обмежень цивільних прав мають другорядне значення, то в правовій державі обґрунтування та дотримання чітких критеріїв встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб є необхідним. Отже, з розвитком українського приватного права, зокрема, через його узгодження зі стандартами ЄС, стають важливими обґрунтовані, такі, що не порушують права особи, критерії обмежень майнових прав фізичних осіб. Для цього слід виявити та узагальнити чинники, що впливають на обмеження цивільних прав, юридичні факти, що лежать в їх основі. Це є актуальним для сучасної України в умовах переходу до правої держави, адаптації українського законодавства до стандартів ЄС. Адже за командно-адміністративної системи, яка нещодавно панувала на теренах нашої країни та пронизувала тотальним імперативом навіть диспозитивне за природою приватне право, не було сенсу замислюватись над «зайвою» тонкою матерією обґрунтувань примусових дій щодо особи, які обмежували її права. Прикладом може слугувати існуюче за радянських часів обмеження щодо кількості певних видів майна (одна особа могла мати лише один жилий будинок, ще й обмежений за площею), а також неможливість приватним особам мати у власності засоби виробництва. У цих умовах не поставало гостро питання щодо об'єктивної виправданості обмежень майнових прав фізичних осіб, дотримання прав людини, збереження самої природи приватноправових відносин. Отже, розвиток приватного права, що відбувся за останні часи, привів до нагальної потреби у наукових пошуках щодо ви-

явлення обумовлених приватноправовими засадами підстав для обмежень майнових прав фізичних осіб. Вони мають враховувати як загально-правові засади дотримання прав людини при їх встановленні, так і галузеві засади цивільного законодавства. Тому виявлення науково обґрунтованих підходів щодо обмежень майнових прав фізичних осіб є нагальною й актуальною потребою часу, що відповідає існуючому етапу еволюційного розвитку приватного права України.

У цілому факт існування обмежень цивільних прав в законодавстві України не суперечить правовим стандартам ЄС. Аналогічні обмеження існують у європейському законодавстві. Так, ст.33 Конституції Іспанії 1978 р. встановлює, що соціальна функція права власності обмежує його зміст відповідно до закону. Згідно з п.2 ст.14 Основного закону Федеративної республіки Німеччини «...власність зобов'язує. Її використання має одночасно служити загальному благу. [8, с.27–28]. Отже, бачимо, що й в європейському законодавстві мають місце певні обмеження цивільних прав. Аналогічні обмеження, що відтворюють тезу «власність зобов'язує» встановлено також в українському законодавстві.

Отже, вважаємо доцільним зробити наступні висновки та рекомендації. Для відповідності обмежень цивільних прав в українському законодавстві стандартам Євросоюзу важливо враховувати таке:

1. У подальшій законотворчій діяльності не слід допускати розширення обсягу обмежень цивільних прав у порівнянні з європейським законодавством. Для цього при прийнятті нових законів з урахуванням приєднання України до загально-правових стандартів ЄС має діяти принцип: «У разі конкуренції обмежень цивільних прав в українському законодавстві та тих, що встановлено стандартами ЄС, перевага має віддаватись останнім».

2. Слід продовжити роботу щодо приведення існуючого українського законодавства у відповідність із стандартами Євросоюзу. У разі сутнісних суперечностей між обмеженнями цивільних прав в українському законодавстві та тих, що встановлено стандартами ЄС, в українське законодавство має бути внесено відповідні зміни.

3. Для уніфікації подальшої роботи слід розробити узгоджені зі стандартами ЄС загальні засади встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб. Зокрема, маємо на увазі дотримання принципу соціальності, моральності, обґрунтованості, виключності обмежень цивільних прав. Слід розробити цілісну концепцію обмежень майнових прав фізичних осіб, які б враховували вказані чинники. Вона має закласти науково обґрунтовані підходи щодо відповідних обмежень цивільних прав.

Список літератури: 1. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» Відомості Верховної Ради (ВВР). 2004. № 29. Ст.367. 2. Гражданское право Украины. В двух частях. Часть I / Под ред. А.А.Пушкина, В.М.Самойленко. Х., 1996. 3. Камышанский В.П. Ограничения права собственности: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург. 2000. 4. Кудриновский В.И. К учению о легальных ограничениях права собственности в России. Одесса. 1899. 5. Локк Д. Избранные философские произведения. Т. 2. М., 1960. 6. Монтескье Ш. Избранные произведения. М. 1955. 7. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. М., 1996. 8. Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения. М., 2000. 9. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2,4,7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 / Відомості Верховної Ради України. 1997. №40. Ст.262. 10. Відомості Верховної Ради. 1989. № 36. Ст.108.

Надійшла до редколегії 30.08.06

І. С. Ніколаєв

ПРОБЛЕМА РОЗМЕЖУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗОВОВ'ЯЗАННЯМИ ДЕРЖАВИ УКРАЇНА ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ З ДЕРЖАВНОЮ УЧАСТЮ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Інститут міжнародно-правової відповідальності відомий давно. Проте і досі серед науковців не вщухають дискусії щодо пов'язаної з ним проблематики. А.Мацько та О.Кісілевич вказують, що з ускладненням міжнародних відносин зростає потреба світового співтовариства в чіткому правовому регулюванні цих відносин як на національному, так і на міждержавному рівні. Існування міжнародних відносин було б неможливе, коли б суб'єкти цих відносин не несли відповідальність за свою поведінку, вважають автори [1, с.394–400]. В світлі цього, наукова розробка проблеми відповідальності держави Україна в міжнародному приватному праві (далі – МПРП) набуває важливого теоретичного та практичного значення. Не менш складним і актуальним є питання розмежування міжнародної цивільно-правової відповідальності держави Україна як суб'єкта МПРП та юридичних осіб з державною участю.

Актуальність та практичне значення дослідження питань, які порушуються в цій статті, полягає в тому, що в світовій доктрині та судовій практиці стосовно вирішення питання розмежування міжнародної цивільно-правової відповідальності держави Україна та юридичних осіб з державною участю єдності немає, воно досі вимагає негайного, ґрунтовного вирішення як на теоретичному, так і законодавчому рівні. Це, в свою чергу, дозволить зробити діяльність держави Україна більш ефективною, а міжнародні приватно-правові відносини більш стабільними та динамічними.

Метою нашого дослідження є аналіз проблеми розмежування відповідальності держави Україна як суб'єкта МПРП та юридичних осіб з державною участю, а також визначення шляхів її вирішення.